
БІРЮК Л.Я.,
доктор педагогічних наук,
професор,
завідувач кафедри педагогіки і
психології початкової освіти,
Глухівський національний
педагогічний університет
імені Олександра Довженка,
м. Глухів

МОТИВАЦІЯ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПЕРЕДУМОВА ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ З МОВИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті розглянуто роль мотивації як психологічного чинника формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкових класів у процесі професійної підготовки. Визначено складові професійної мотивації майбутнього вчителя: мотивація навчальної діяльності, змістова мотивація, особистісна мотивація, мотивація учіння, мотивація досягнення, мотивація пізнання, комунікативна мотивація, соціокультурна мотивація, ігрова мотивація.

Ключові слова: мотивація, формування, комунікативна компетентність, майбутній вчитель початкових класів

В статье рассмотрена роль мотивации как психологического фактора формирования коммуникативной компетентности будущего учителя начальных классов процессе профессиональной подготовки. Определены составные профессиональной мотивации будущего учителя: мотивация учебной деятельности, содержательная мотивация, личностная мотивация, мотивация учения, мотивация достижений, мотивация познания, коммуникативная мотивация, социокультурная мотивация, игровая мотивация.

Ключевые слова: мотивация, формирование, коммуникативная компетентность, будущий учитель начальных классов.

The article deals with the importance of motivation as a factor of forming communicative competence of an intending primary school teacher in the process of professional training. Motivation is a system consisting of certain components and has got its structure, performs specific functions; it is an activity. Mechanism of motivation appearing is a generalization that means applying the effective ways of actions working out in the process of interaction of social, situational, internal and personal factors. The stages of motivating process are denoted: actualizing, selecting, forming the intention, the intension realizing, post realization. An intending primary school teacher's professional motivating components are examined: teaching motivating, content motivating, personal motivating, learning motivating, achieving motivating, cognition motivating, communicative motivating, social and cultural motivating, playing motivating.

Key words: *motivating, forming, communicative competence, an intending primary school teacher.*

Постановка проблеми, її зв'язок з важливими завданнями. Реалізація компетентнісного підходу до навчання мови в початкових класах передбачає розв'язання низки методичних завдань у процесі професійної підготовки майбутнього вчителя: забезпечити відповідну мотивацію навчальної діяльності молодших школярів адекватно її мети, визначити зміст та способи усвідомлення теоретичних відомостей про мову і мовлення та розробити технологічну систему засвоєння теоретичного й практичного змісту. Для досягнення високого рівня сформованості комунікативної компетентності майбутні вчителі повинні спиратися на особливості своєї мотиваційної, емпатійної та рефлексивної сфер, пов'язаних з оволодінням професією вчителя початкової освіти. За результатами констатувального експерименту з'ясовано, що значна частина опитаних усвідомлюють зміст мотиваційного компонента професійної діяльності. Проте певна частка респондентів ще не визначилася у до-

цільності кореспондування мотивації і вивчення мови, а третя частина свою майбутню діяльність пов'язує з іншою професією, отже, мотивація педагогічної (а, значить, і навчальної) діяльності у них відсутня. Це дозволяє зробити висновок про вплив глибокої внутрішньої мотивації майбутнього фахівця щодо обрання професії, яка, відповідно, впливає й на формування досліджуваної якості майбутнього вчителя початкових класів.

У вітчизняній психології традиція особистісного підходу до проблеми мотивації пов'язана з іменем С. Рубінштейна. Проблеми мотивації присвячені також роботи В. Асєєва, Л. Божович, І. Васильєва, М. Магомед-Еминова, І. Ільїної, О. Леонтєва, А. Маркової, С. Смирнова й ін. Так, мотивацію навчальної діяльності студентів розглядали І. Зимня, А. Маркова, В. Сластьонін, О. Скрипченко, С. Смирнов, В. Подвойський.

Мета статті. Вважаємо за доцільне у даній публікації детальніше розглянути мотиваційну діяльність як психологічне підґрунтя процесу формування

комунікативної компетентності з мови майбутнього вчителя початкових класів.

Виклад основного матеріалу. Як стверджують психологи, одним із головних психологічних компонентів у структурі професійної підготовки вчителя є її мотивація. Прагнення отримати професійно необхідні знання та відповідний досвід можливо за умови, якщо у студента є позитивна мотивація пізнавальної діяльності. Висока позитивна мотивація може до деякої міри доповнює недостатність здібностей або недостатній запас знань, умінь та навичок, відіграючи роль компенсаторного фактора. Відповідно, від сили й структури механізму мотивації значною мірою залежать як навчальна активність студентів, так і їх успішність.

Дослідниця А. Маркова [1] розглядає *мотивацію* як спрямованість особистості на опанування певних дій під час навчання, які застосовуються у майбутній професійній діяльності. Авторка зазначає, що становлення мотивації є не простим збільшенням позитивного ставлення до навчання, а ускладненням мотиваційної сфери, встановленням більш зрілих, інколи суперечливих відносин між її сторонами. *Мотиваційний процес* складається з етапів *актуалізації, вибору та формування наміру, реалізації наміру, постреалізації*. Отже, мотивація – це система, що складається з конкретних компонентів, має свою структуру, виконує властиві їй функції й належить до діяльності. Механізмом виникнення мотивації є генералізація, тобто закріплення ефективних стратегій, що виробляються у процесі взаємодії соціальних, ситуативних і внутрішніх особистісних чинників (А.Маркова).

В. Подвойський розглядає *мотивацію навчальної діяльності* як систему,

складовими якої є пізнавальні мотиви, що впливають на зміст творчої діяльності, підвищуючи інтерес щодо творчого розв'язання задач, досягнення нових результатів. Аналіз психолого-педагогічних теоретичних положень [1], [2] і спостереження за навчальною діяльністю майбутніх фахівців дозволяє мотивацію умовно поділити на змістову, особистісну, професійну та процесуально-творчу. *Змістова мотивація* навчальної діяльності майбутніх вчителів має структуру, що складається з функціонального й тимчасового компонентів та плану дій. У складі функціонального компонента виділяємо початкову, проміжну і кінцеву мету, у складі тимчасового – близьку і далеку мету; план вказує, коли, як, в якій послідовності необхідно здійснювати поставлену мету. Для досягнення кінцевого результату потрібне послідовне виконання проміжних дій та операцій, що залежать від конкретної ситуації, яка виникає під час навчального процесу. *Особистісна мотивація* виявляється у різних видах діяльності, особливо в творчій навчальній діяльності у процесі формування фахових умінь. Мотиваційні уміння характеризуються не самим результатом діяльності, на яку спрямовані, а тим, які особливості особистості виявляються під час виконання певного виду діяльності.

Для нашого дослідження одним із актуальних типів мотивації є *професійна мотивація*, вона є складовою загальної особистісної мотивації, характеризується специфічністю, спрямуванням на професійну діяльність із конкретною віковою категорією. Ученими до структури цього типу мотивації віднесено спонукання до діяльності, спрямування діяльності (мета, дії, середовище), підтримка діяльності (регулювання, контролювання, реалі-

зація поставленої мети та виконання відповідних дій), перешкода діяльності (неможливість досягнення поставленої мети). Структура зовнішніх та внутрішніх мотивів студента, що формуються в період навчання, є стрижнем особистості майбутнього фахівця.

Активізація здібностей до опанування методикою викладання мови зумовлена передусім *мотивацією учіння*. Мотивація як система спонукальних чинників є вихідним психологічним фактором успішного оволодіння мовою, її визначають потреби, бажання, інтереси та емоції майбутнього фахівця [3]. У загальному плані розрізняють два види мотивації учіння: *зовнішню і внутрішню*. Стосовно вивчення нашого предмета зовнішню мотивацію учіння (дистантну або стратегічну) пов'язують із усвідомленням майбутнім фахівцем загальнонавчальної значущості дисципліни. Дослідниками наголошується, що мотиваційно-особистісний аспект пов'язаний із формуванням позитивних *навчальних мотивів* і особистісних якостей майбутнього спеціаліста [4]. Мотив навчально-пізнавальної діяльності – це прагнення студента досягти певного рівня розвитку в навчанні і майбутній професійній діяльності. У свою чергу, навчальна мотиваційна потреба викликає певні переживання, інтерес, спонукання. Таким чином, для активної участі майбутнього педагога у навчально-пізнавальній діяльності необхідно, щоб ціль і зміст учіння з метою оволодіння майбутньою професійною діяльністю не тільки були внутрішньо сприйняті студентом, але й мали для нього особистісний смисл, викликали позитивні відчуття, стремління і потяг до ефективних навчальних дій. Відповідно, розвиток позитивних навчальних мотивів – невід'ємна складова процесу професійної підготовки у ВНЗ.

Безумовно, викладач повинен формувати у майбутніх вчителів, у першу чергу, мотивацію навчально-пізнавальних дій, тому що їх у цьому випадку цікавить сам зміст, смисл і процес навчально-пізнавальних дій, а у випадку мотивації досягнень – тільки прагматичний результат. Пізнавальна мотивація підвищує активність студентів, сприяє перебудові психічних процесів і, відповідно, має вплив на їх особистісний і професійний розвиток. Тобто, у дидактичному процесі для студента має бути основною проблема не отримання високих оцінок (*мотивація досягнення*), а *мотивація пізнання* – система глибоких, твердих загальнонаукових і професійних знань, навичок і умінь, досвіду професійної діяльності і ціннісних орієнтацій, всебічний гармонійний розвиток особистості. Безперечно, мудро роблять ті педагоги, котрі мотивацію пізнання спрямовують для формування професійної мотивації майбутнього спеціаліста. Тому в навчальному процесі повинні чітко окреслюватися контури і характер майбутньої професійної діяльності.

Особливо продуктивно формується й розвивається професійна мотивація майбутніх фахівців у процесі засвоєння предметів лінгводидактичного змісту. Так, майбутні вчителі початкових класів повинні розуміти соціальну та освітню мету вивчення мови як засобу спілкування, культури та адаптації в соціумі. Для цього необхідно володіти прийомами аналізу, порівняння, узагальнення, вміти класифікувати лінгвістичні явища та процеси, творчо мислити, формувати комунікативну компетентність молодших школярів на основі причиново-наслідкових зв'язків, учити їх переносити з конкретних прикладів на загальні закономірності, проектувати, моделювати

тощо. Розвивальна функція вивчення мови полягає у розвитку комунікативних здібностей і стимуляції мотивів учіння, психологічно важливих для формування особистісної й професійної готовності майбутнього фахівця.

Як зазначалося вище, професійна мотивація ґрунтується на системі мотивів, що визначають цінність опанування навчальними предметами, які забезпечують формування професійної компетентності вчителя початкових класів. Зазначена психологічна властивість тісно взаємопов'язана з іншими видами мотивації учіння майбутнього педагога, зокрема з комунікативною. *Комунікативна мотивація* – це система спонукальних причин, що стимулюють і формують потреби студентів у вирішенні комунікативних задач різного рівня складності, спрямованих на реалізацію певних соціально значущих функцій спілкування: пізнавальної, навчальної, регулятивної, ціннісно-орієнтаційної, етикетної. *Пізнавальна* (або інформаційна) функція комунікативної мотивації передбачає вміння записати, повідомити або обговорити пізнавальну інформацію під час спілкування двох і більше комунікантів; *регулятивна* функція – вміння висловити прохання, пораду, припущення; *ціннісно-орієнтаційна* (або емоційно-оцінна) функція мотивації охоплює вміння висловлювати особисту думку, бажання, оцінку; *етикетна* (або конвенціональна) функція передбачає вміння дотримуватись відповідних норм мовленнєвої та немовленнєвої поведінки у найбільш типових ситуаціях спілкування. До реалізації вищезазначених функцій мотиваційної діяльності під час формування комунікативної компетентності з мови майбутніх вчителів спонукає, насамперед, особистісна спрямованість навчальних завдань, упровадження в практи-

ку викладання ВНЗ комунікативного підходу.

У процесі професійної підготовки комунікативно компетентного майбутнього вчителя початкових класів важливими є пізнавальна, лінгвопізнавальна, соціокультурна та ігрова мотивації.

Сутність *пізнавальної мотивації* полягає у стимулюванні пізнавальних потреб, які знаходяться у площині вікових та особистісних інтересів майбутнього фахівця. Студента, зазвичай, відрізняють пізнавальна активність, інтерес до всього нового. Але задоволення його пізнавальних потреб засобами методики викладання мови становить доволі складну проблему внаслідок відомих протиріч між потребою у полікультурній освіті та пріоритетом державної мови в освітніх закладах, обмеженою кількістю годин, відведених навчальним планом, програмовим змістом дисципліни та суттєвим розширенням кола пізнавальних інтересів сучасної молоді.

Подолання цих протиріч у контексті досягнень сучасної дидактики мають сприяти такі методичні чинники: покращення якості навчального матеріалу; формування у студентів здатності орієнтуватися у комунікативних завданнях; планування послідовності виконання завдання, реалізації своїх навчальних дій; осмислювати результат пізнавально-комунікативної діяльності, оскільки результат спілкування є основним показником готовності майбутніх вчителів до практичної професійної діяльності засобами мови [4], [5].

Важливим чинником посилення лінгводидактичної мотивації й формування інтелектуальних умінь майбутніх педагогів слід вважати підвищення теоретичного рівня викладання дисципліни. Сутність цієї стратегії полягає у стимулюванні без-

посереднього інтересу до мови як до джерела пізнавально-цінної лінгвістичної інформації; у формуванні прийомів пізнавальної діяльності під час роботи над мовою. Практика доводить, що підвищення теоретичного рівня у процесі формування змісту освіти певною мірою прискорює процес орієнтації учіння майбутніх вчителів на оволодіння методологією самостійної роботи з предмета.

Сутність *соціокультурної мотивації* полягає в емоційно-особистісному ставленні майбутнього вчителя до країни, мова якої вивчається, до народу-носія цієї мови, до його духовних надбань і традицій, до цікавих національних реалій минулого та сучасного життя, до стереотипів поведінки носіїв мови у стандартних ситуаціях спілкування; у психологічній готовності студента до спілкування на міжкультурному рівні та значного підвищення його особистісного й професійного потенціалу. Формуванню соціокультурної мотивації, що є психологічним підґрунтям комунікативної компетентності, сприяють такі методичні фактори [5]: відбір і застосування лексики з національно-культурним компонентом; використання автентичних навчальних матеріалів; використання країнознавчих допоміжних засобів (візуальних, аудіативних, аудіовізуальних), що підсилює ілюзію залучення до автентичного комунікативного середовища й забезпечує потрібну якість мовленнєвих навичок і вмінь, що формуються; цілеспрямоване застосування спеціальних прийомів формування соціокультурної компетентності майбутніх вчителів: лінгвокраїнознавчих коментарів, прийомів навчання російськомовного етикету, роботи з малими формами фольклору тощо; побудова уроку як моделі потенційного

спілкування дітей з носіями мови, передусім з уявними ровесниками тощо. Відтак, соціокультурний аспект викладання суттєво підвищує інформаційний фон уроку. Тим самим він інтенсифікує мислення майбутніх учителів і сприяє усвідомленню ними своїх професійно-комунікативних дій. Завдяки цим факторам створюються реальні умови для формування високого рівня комунікативної компетентності. Так, у студентів розвиваються професійні нахили й творчі здібності, посилюється їх особистісний ріст, формується позитивна самооцінка, тобто Я-концепція, яка, за даними психологічних досліджень, є вихідним чинником розвитку індивідуальності особистості [6].

Важливу роль у професійному комунікативному становленні майбутнього фахівця відіграє ігрова мотивація. *Ігрова мотивація* це система спонукальних причин, що стимулюють потреби молодшого школяра у грі. Ці потреби цілком закономірні. Адже початкові класи є збігом двох колосальних домінант: ігрової діяльності та навчальної (гри та учіння, за Д. Ельконіним). Налаштування на гру відповідно вікових інтересів дітей викликає у них позитивний настрій і стимулює готовність до мовно-мовленнєвої діяльності як засобу проведення гри.

Ознайомлюючи майбутніх випускників на практичних заняттях із різноманітними методичними ігровими прийомами, ми тим самим формуємо навички удосконалення комунікативного досвіду майбутніх фахівців засобами ігрової діяльності. Це активізує студентську уяву, фантазію, процеси мислення, роботу пам'яті, пізнавальну й комунікативну ініціативу, посилює самостійність. Гра дозволяє надавати комунікативної цінності практично будь-якій мовній одиниці. Вона спри-

яє орієнтації студентів у новому мовному матеріалі та у процесі мовленнєвої взаємодії.

Висновки дослідження. Отже, формування професійної комунікативної мотивації майбутнього вчителя початкових класів включає різні її компоненти, а також аспекти потреб, інтересів і стимулів, завдяки чому його навчальна діяльність стає вмотивованою, творчою та різноманітною. Взаємодія різновидів цієї мотивації створює потужні важелі впливу на емоційну та інтелектуально-вольову

сферу студента, наслідком чого є її розвиток засобами лінгводидактики як особистості, індивіда й активного суб'єкта учіння.

Узагальнення здобутків психологічної теорії, доповнене результатами нашої експериментальної роботи у ВНЗ, свідчить про те, що мотивації й активізації мовленнєвих дій майбутніх вчителів з мовним матеріалом мають сприяти комунікативно орієнтовані технології, що і є перспективами нашого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Маркова А.К. *Формирование мотивации учения : кн. [для учителя] / А.К. Маркова А.К, Т.А. Матис, А.Б. Орлов.* – М.: Просвещение: 1990.– 192с.
2. *Психологія / [за ред. член-кор. АПНУ Ю.Л. Трофімова].* – К. : Либідь, 1999. – 610 с.
3. *Якобсон П.М. Психологические проблемы мотивации поведения человека / П. М. Якобсон.* – М., 1969. – 320 с.
4. *Семиченко В.А. Психология общения : учебник / В.А. Семиченко.* – К. : Магістр-S, 1998. – 430 с.
5. *Коломинский Я.Л. Психология взаимоотношений в малых группах. Я.. Коломинский.* – Минск, 1976. – 217 с.
6. *Madsen K.B. Modern theories of motivation / K.B. Madsen.* – Copenhagen, 1974. – 159 p.